

GNOSEOLOŠKI PROBLEMI U RUSKOJ FILOZOFIJI

Nikolaj O. Losskij i Semjon L. Frank kao intuitivisti

SLAVKO PLATZ*

Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu
Frank)
Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Đakovo, Hrvatska
2005.

UDK 165.19:470.1(Losskij,

Izvorni znanstveni članak
Primljeno: studeni

Sažetak

Poznavaoi ruske filozofije slažu se da je uska veza religije i filozofije u njihovu stvaralaštvu uobičajena, pogotovo ako se radi o gnoseološkim pitanjima. Stvaraoci na tom području pokušavaju istražiti nove putove da bi ta dva fenomena približili i opravdali, pogotovo što su svi usmjereni na pitanje o spoznaji Boga. Ovdje donosimo dva pokušaja koje možemo u spoznajnom smislu svrstati u razradu intuicije kao metode valjane spoznaje. Radikalna tendencija te filozofije jest uroniti u nadznanstvenu intuitivnu koncepciju koja je u sasvim bliskoj vezi s religioznom mistikom. Nikolaj O. Losskij, tijekom svog dugog života, i kroz mnoga djela, razrađuje oblike moguće intuicije, osjetnu, intelektualnu i mističku, s metafizičkim temeljem u organičkom jedinstvu svijeta i imanenciji svega svemu. Prava spoznaja Boga postiže se tek mističkom intuicijom. Semjon L. Frank zasniva intuiciju u transracionalnom pogledu na cjelinu svijeta i konačno u svejedinstvu.

Ključne riječi: ruska religiozna filozofija, spoznaja, intuicija, spoznaja Boga, svejedinstvo.

Uvod

* Doc. dr. sc. Slavko Platz, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku / Faculty of Catholic Theology in Đakovo, University of Josip Juraj Strossmayer, Osijek, Petra Preradovica 17, 31400 Đakovo, Hrvatska / Croatia.

Koncem XIX. i početkom XX. stoljeća u ruskoj filozofiji osobito je bio aktualan gnoseološki problem. Njime su se tada bavili tzv. slavofili. U prvoj polovici XX. stoljeća imamo novi pokušaj u tom području. Naime, Nikolaj O. Losskij pokušava na originalan način razraditi spoznajnu problematiku, sve do spoznaje egzistencije Božje. Njegov pokušaj obično nazivamo mističkim intuitivizmom ili ideal-realizmom, ili, pak, metafizičkim personalizmom. Na kraju svoga filozofskog razvoja Losskij se približava religioznoj filozofiji, usmjeravajući svoj sustav k osnovnim težnjama ruske religiozne filozofije. Na njega se nadovezao, u prvom dijelu svoga filozofiranja, Semjon L. Frank, no kasnije se usmjerio prema filozofiji svejedinstva. Ova tradicija predstavlja sasvim specifičan i složen fenomen, u kojem su filozofija, religija i mistika udružene u formiranju nazora na svijet. U takvoj filozofiji nastaje sustav intuitivizma koji predstavlja radikalnu težnju te filozofije da uroni u nadznanstvenu intuitivnu koncepciju koja je sasvim bliska religioznoj mistici. I takav način filozofiranja nije scijentistički, normativan ni formalan, ne čisto intelektualan ni teoretski, nego mu je svrha uokviriti nazor na život, radi čega je sa životom usko i povezan.

I. Nikolaj O. Losskij (1870.-1965.) i njegov intuitivizam

1. Život i djelo

Nikolaj O. Losskij je bio uvijek čisti filozof i ujedno najplodniji ruski filozofski pisac novijeg vremena. Još kao početnik u filozofiji ušao je u krucijalne probleme s kojima se bavio čitavoga dugog života. Maturu je dovršio u Bernu, a onda u Peterburgu studira povijesno-filološke studije. God. 1903. postiže stupanj magistra djelom *Osnovnye učenija psihologii s točki zrenija voljuntarizma*,¹ a 1907. postiže doktorat originalnim djelom *Obosnovanie intuitivizma*. Oba djela predstavljaju ozbiljan prodor u psihologiju i gnoseologiju.² Daljnje usavršavanje nastavio je u Njemačkoj kod W. Windelbanda, W. Wundta i G. E. Müllera. Odatle potječe njegovo izvrsno poznavanje zapadne filozofske tradicije, što nije slučaj kod većine ruskih filozofa toga vremena. Vraća se opet u domovinu i radi na univerzitetu u

¹ N. O. LOSSKIJ, *Osnovnye učenija psihologii s točki zrenija voljuntarizma*, S. Peterburg, 1903. Djelo je ubrzo prevedeno na njemački pod naslovom: *Die Grundlehren der Psychologie vom Standpunkt des Voluntarismus*, Leipzig, 1905.

² N. O. LOOSKIJ, *Obosnovanie intuitivizma*, S.-Peterburg, 1906. I ovo je djelo prevedeno na njemački: *Die Grundlegung des Intuitivismus*, Halle, 1908., a kasnije također i na engleski: *The Intuitive Basis of Knowledge*, London, 1919.

Peterburgu, upoznaje nešto od domaće filozofske tradicije, osobito V. S. Solovjeva.³ Međutim je Losskij ipak nastavio originalnim putem. Upoznao je Leibnizovu monadologiju preko Aleksandra Kozlova. Svoju metafiziku prikazao je u djelu *Mir kak organičeskoe celoe*.⁴

Uskoro je uslijedilo progonstvo 1922. pa boravak u Pragu, Bratislavi, od 1945. u USA na pravoslavnoj crkvenoj akademiji Sv. Vladimira u New Yorku. Sve su te godine bile vrlo plodne. Osobito ističemo kapitalno djelo *Čuvstvennaja, intelektual'naja i mističeskaja intuicija*,⁵ u kojem je i dalje razvijao i učvršćivao svoju početnu tezu o intuitivnoj spoznaji. Losskij je bio filozof velike učenosti i erudicije, dosljedan u mišljenju i osobito plodan autor na svim glavnim evropskim jezicima.⁶ Vrlo često je nastupao na znanstvenim kongresima i sastancima po svijetu, objašnjavajući svoje teze. Između ostalog, prije Drugog svjetskog rata nastupao je i na simpoziju u Ljubljani te u Beogradu, gdje je u to vrijeme bio osnovan i *znanstveni ruski institut*. Zbog ove njegove svestranosti te krepka zdravlja i duga života jedan od njegovih učenika, S. Levickij, nazvao ga je patrijarhom ruske filozofije.⁷

2. Izvori njegove gnoseologije

Nikolaj O. Losskij vrlo je dobro poznao europsku filozofsku tradiciju, filozofskom refleksijom osvrće se na velike sustave i otkriva u njima gnoseološke poteškoće. Prije zasnivanja svoga spoznajnog puta, kritici

³ On sam svjedoči da je na početku malo poznao rusku filozofiju. "...stid me je što sam malo poznao našu filozofiju, kao uostalom i mnogi Rusi...". N. O. LOSSKIJ, *Vospominanija*, München, 1968., str. 195. N. Berdjaev u svojoj opsežnoj recenziji djela N. Losskoga *Obosnovanie intuitivizma* priznaje da je njemačka filozofija, i ona manje vrijedna, bila poznatija u Rusiji nego najbolja originalna ruska filozofija. Usp. N. BERDJAEV, *Ob ontologičeskoi gnoseologii*, u: *Voprosy filosofii i psichologii* 93 (1908.), str. 413.

⁴ N. O. LOSSKIJ, *Mir kak organičeskoe celoe*, Moskva, 1917. Ovo je djelo kasnije prevedeno na engleski: N. LOSSKY, *The World as an Organic Whole*, Oxford, 1928.

⁵ N. O. LOSSKIJ, *Čuvstvennaja, intelektual'naja i mističeskaja intuicija*, YMCA-Press, Paris, 1938. Prvi dio ove knjige objavljen je ranije na njemačkom: N. LOSSKI, *Der Intuitivismus und die Lehre von der Transsubjektivität der sinnlichen Qualitäten*, u: *Archiv für gesamte Psychologie* 87 (1933). Ista knjiga izdana je u pet dijelova na engleskom jeziku pod sljedećim naslovima: N. LOSSKY, *Intellectual Intuition and ideal Being*, Prague, 1934.; *Intuitivismus*, Prague, 1935.; *Transsubjectivity of sense qualities*, Prague, 1936.; *Creative activity, Evolution and ideal Being*, Prague, 1937.; *Mystical intuition*, Prague, 1938. Također vrlo pozitivan prikaz ruskog izdanja ove knjige vidi.: B. SCHULTZE, u: *Orientalia christiana periodica* V (1938), sv. I-II, str. 242-245.

⁶ Poznato je preko 120 naslova njegovih knjiga ili članaka, a ako tu ubrojimo i sve prijevode, onda ih je i mnogo više.

⁷ S. A. LEVICKIJ, Patriarh ruskoj filosofii. K 90-letiju N. O. Losskoga, u: *Grani* XV (1960.), br. 48, str. 186-193. Vidi također: S. A. LEVITSKY, *The Patriarch of Russian Philosophy. N. O. a his Teaching*, u: *Sr Vladimir's Seminary Quarterly* (1963), str. 3-83. Usp. vrlo pozitivan prikaz o Losskome u: V. ZEN'KOVSKI, *Istorija ruskoj filosofii*, sv. II, Pariž, 1950., str. 200 ss.

podvrgava racionalizam, empirizam i Kantov kriticizam. Tako Losskij svoje korijene pruža u modernu zapadnu filozofiju, koja je bila zahvaćena antirealizmom. On pokušava nadvladati te poteškoće i tako spasiti objektivnu vrijednost spoznaje. Kritička i empiristička filozofija u svojim oblicima ne dosižu realnost. Čudno, ali istinito! Filozofija se, naime, trudi spoznati stvar i bitak, no nalazi samu sebe frustriranu, jer subjekt traži objekt, a nalazi samog sebe. Apstraktni relizam vrti se u sferi refleksije i misli, tako odvaja subjekt od objekta, a zbog te razdvojenosti povećava se gnoseološki problem. Analitičko iznašanje različitih kategorija u subjektu samo je učinak racionalističke djelatnosti. Tim putem ne postiže se cilj.

Prema Losskome, nemoguće je otkriti tajnu spoznaje samo gnoseološkom analizom subjekta i njegovih elemenata, tj. odvajanjem subjekta od objekata ili od života. Tajna spoznaje i tajne života (objekata) za njega su jedno. Početak filozofiranja, po njemu, mora prethoditi svakoj apstraktnoj i racionalnoj refleksiji. Njegova gnoseologija počinje od organske refleksije (misli) kao funkcije života, od refleksije sjedinjene s neposrednim datostima neracionalizirajuće svijesti. U njegovoj gnoseologiji osjeća se živo iskustvo, a iskustvu empirizma i racionalizma (racionalno konstruiranom) nedostaje živa stvarnost. Za Losskoga prvenstveno postoji ta živa stvarnost (esse) i relacije unutar stvarnosti, tako da izvan stvarnosti nema nikakva drugog subjekta. No sve to ne smeta da temelj spoznaje i svega bitka bude Logos (razum). U Logosu se subjekt i objekt poistovjećuju, spoznajni čini samog Logosa (u njegovu svjetovnom životu) su čini samog života, tako da gnoseologija postaje ontologija.

Čini se da ovaj povijesni hod pokazuje kako se Losskij u izradi svoje gnoseologije oslanja dobrim dijelom na zapadnu filozofiju, čiju je spoznajnu problematiku odlično poznao, a djelomično i na rusku filozofsku tradiciju. Metodički počinje od zapadnih gnoseoloških pitanja, apstraktnom metodom, iako se oslanja na organsku cjelinu. Punina i opseg pojma iskustva koje sadrži sav život i stvarnost, očituje utjecaj ruske gnoseologije, koja u religioznoj filozofiji ne daje prednost racionalizmu ni čistoj intelektualnoj i teoretskoj spekulaciji (jer su strane punini života) nego, naprotiv, teži da sve svede u organsku cjelinu.

Odakle ovakvo stajalište Losskoga? Djelomično je ono plod studija u Njemačkoj. On sam svjedoči da je na početku malo poznao rusku filozofiju⁸ i stoga ne slijedi striktno prethodnu rusku gnoseologiju, npr. teoriju integralne spoznaje slavofila (I. Kireevskij, Al. Homjakov, V. Solovjev), nego poseže za poznatijim mu problemima zapadne filozofije. Prva razrada gnoseologije

⁸ Usp. bilješku br. 3.

Losskoga, u usporedbi s ruskom filozofijom, pokazuje malo sličnih elemenata. Srž intuitivizma sadržana je kod slavofila u njihovoj teoriji integralne spoznaje (što Losskij dopušta), ali u ono vrijeme je on to slabo poznavao.⁹

Razdioba spoznajne svijesti kod Losskoga (*moje, meni dano*) slična je podjeli kod Homjakova (*ja i od mene; ja, ali ne od mene*); ali, po Homjakovu, i volja sudjeluje u integralnoj spoznaji. Naime, volja razlikuje predodžbe moje fantazije (*ja i od mene*) od zapažanja realno postojećih objekata (ja i ne od mene).¹⁰ Nadalje, u kritici prethodnih sustava čini se da Losskij slijedi V. Solovjeva, koji je sličnu kritiku izradio u djelu *Kritika otvlečennyh načal* (*Kritika apstraktnih načela*). I doista, Losskij priznaje da je poznavao jedino ovo djelo Solovjeva. Između ostalih ruskih filozofa, Losskij je odlično poznavao Aleksandra Kozlova¹¹, koji je inače bio sljedbenik Leibnizove filozofije, odatle utjecaj Leibniza na Losskoga. Naime, u metafizici Losskoga nalazimo dosta sličnosti s Leibnizovom monadologijom, iako pokušava naći vlastiti put.

Iz neposredno izloženoga čini se da se gnoseologija Losskoga oslanja na dva izvora: s obzirom na problem i metodu dotiče i nastavlja se na zapadnu filozofiju; a s obzirom na sadržaj približava se ruskoj filozofiji. Nakon prve razrade slijedi period daljnjeg dozrijevanja, u kojem Losskij studira Henrija Bergsona, te osobito Platona i Plotina, i tako priprema metafizički temelj svoga intuitivizma.¹²

3. Spoznajna svijest

Analizirajući spoznajnu svijest, u njoj nalazimo: (1) subjekt, (2) objekt, (3) odnos između subjekta i objekta. Promotrimo sada detaljnije odnos između subjekta i objekta koji oblikuje dijelove vanjskog svijeta, kakvi su npr. sunce, drvo itd. Općenita je i naravna činjenica što tu postoji neki odnos između mene i "danog" mi objekta, kad ja npr. izričem sud o njemu: ja sam svjesni promatrač i vanjski objekt je ono čega sam ja svjestan i što promatram, dok zajedno oblikujemo jedinstvo svijesti. Lako se tu vidi kako je taj odnos, koji je u pitanju, jedna cjelina u svojoj mnogostrukosti. U prvom redu, nije prostorni, ni udaljen ni blizak. Kakva god bila prostorna udaljenost između tijela subjekta i objekta, u

⁹ Npr. Losskij spominje Alekseja Homjakova u *Čuvstvennaja, intelektual' naja i mističeskaja intuicija*, Paris, 1938., str. 4. Nekoliko stranica posvetio je problemu neposredne spoznaje kod ruskih filozofa u *Obosnovanie intuitivizma*, S. Peterburg, 1906., raspravljajući ponešto o S. Trubeckom i V. Solovjevu.

¹⁰ Usp. *Polnoe sobranie sočinienij Alekseja Stepanoviča Chomjakova*, Moskva, 1900.³, sv. I, str. 278.

¹¹ Usp. N. O. LOSSKIJ, *Vospominania*, München, 1968., str. 195.

¹² Usp. *Ondje*, str. 193-195.

svakom slučaju subjekt i objekt sačinjavaju jedinstvo spoznajne svijesti. Ta je veza nadvremenska, nadilazi razliku između prošlosti i sadašnjosti.

Odnos između subjekta i objekta, kao “datost” vanjskog svijeta, nije niti uzročni odnos: subjekt ne proizvodi objekt, ni obratno. Nije tu u pitanju ni subordinacija, ovisnost u entitetu jednog od drugog, kao u uzroku i učinku. Subjekt i objekt vanjskog svijeta se uzajamno suočavaju, u njihovoj svjesnosti, svaki sa svojim pravima, u odnosu na egzistenciju. Da naglasi ovu okolnost i istakne jedinu pravu narav ovoga odnosa, Losskij predlaže da taj odnos dobije točnije ime *koordinacije*. Još bi točnije bilo opisati ga kao (epistemološku) *gnoseološku koordinaciju*, jer uvjetuje mogućnost istine o objektu. Objekt s kojim je subjekt u koordinaciji može zapravo i ne postojati; može biti neka tvorba imaginacije ili pak postojati samo u mentalnoj aktivnosti kao pojam mitskih tvorevina (npr. Jupiter). Ipak, koordinacija između takvog objekta i mene, kao dijela spoznajnog subjekta, jest činjenica. Pitanje koje se može postaviti glasi: Kako mi znamo da li je gnoseološka koordinacija predsvjesni odnos između subjekta i vanjskog objekta, i da li je ta koordinacija uvjet svijesti? Losskij bi odgovorio da, promatrajući našu svijest, zamjećujemo ne samo naše elemente, nego i njezinu strukturu, tj. odnose između različitih elemenata, značenje jednog za drugog te njihovu međusobnu ovisnost.¹³

4. Gnoseološka koordinacija

Prema Losskome, svijet je u širem smislu organska cjelina. Taj totalitet postoji kao primordijalan, prvobitan, a elementi (tj. dijelovi sustava) nastaju i postoje samo u sustavu totaliteta. Mnoštvo još ne sačinjava totalitet, nego obratno, ono nastaje iz neke cjeline. Stoga cjelina prethodi elementima; ono što je apsolutno, treba tražiti u području totaliteta ili, još ispravnije, transcendirajući totalitet.¹⁴ Takva nauka Losskoga o svijetu kao cjelini otvara put tumačenju intuicije. On inače pokazuje težnju prema jedinstvu i sintezi: zabacuje gnoseološke sustave koji razdvajaju subjekt i objekt; intuicija stvarno teži prema nekom jedinstvu, unoseći objekte u spoznajnu svijest subjekta; dapače, intuicija bi bila nemoguća kad bi se svijet u svojoj biti sastojao od izvana odvojenih supstancija, tj. kad u sadržaju svoga bivstva ne bi imao bilo kakav identični aspekt s drugim supstancijama (bez obzira jesu li to Demokritovi atomi ili Leibnizove monade).¹⁵

¹³ Usp. N. O. LOSSKIJ, *Intuitivism*, Praha, 1935., str. 14-15; 17.

¹⁴ Usp. N. O. LOSSKIJ, *Mir kak organičeskoe celoe*, Moskva, 1917., str. 7.

¹⁵ Usp. N. O. LOSSKIJ, *Intuitivism i sovremennyj realizm*, u: *Sbornik statej posvaščennyh Petru Bergardoviču Struve*, Praga, 1925., str. 394.

Stoga intuicija za svoje ostvarenje zahtijeva organski povezan svijet, koji će pružiti temelj uzajamnim relacijama subjekta sa svim dijelovima toga svijeta.¹⁶

Pojedini promatrani objekt intuicije ulazi u sastav transsubjektivnog svijeta (tj. vanjskog u odnosu na subjekt). No to ništa ne smeta da on ujedno uđe i u krugozor (vidokrug) svijesti subjekta. Objekti mogu pripadati bilo kojem dijelu svijeta (kako psihičkim procesima ili stanjima, tako i materijalnim objektima); isto tako mogu biti neovisni od života subjekta ili udaljeni, bilo tjelesno ili vremenski, od spoznajnog subjekta; ipak, sve to ne predstavlja objektima nikakvu zapreku da uđu u vidokrug spoznajne svijesti subjekta. Tako se u svijesti nalaze dvije strane: subjekt i objekt, koji ujedno sačinjavaju totalitet svijesti, iako među njima postoji veza, spajanje ili neposredna relacija (neovisna od prostora i vremena postojećih elemenata).

Očito ta relacija nije ni prostorna ni vremenska, niti relacija koegzistencije ili konsekvencije, nego je sasvim specifična relacija, koja se ne može na nešto svesti, duhovna relacija "posjedovanja u svijesti" (in Bewusstsein haben). Ovu relaciju imamo u vidu kad kažemo: "Ja imam ovaj objekt u sferi ili krugozoru svijesti." Zbog ove relacije ostvaruje se takav tip jedinstva subjekta s objektom u kojem biva moguće da se također i objekt vanjskog svijeta nalazi u originalu u vidokrugu promatranja subjekta. Nadalje, takva relacije moguća je i onda ako subjekt ili objekt (bilo koji član relacije) spada u sferu *idealnoga bića* (tj. nadprostornog i nadvremenskog). No budući da objekt redovito spada u carstvo realnoga bića, koje carstvo je redovito prostorno-vremensko, čini se da tada iz toga slijedi da je drugi član relacije, tj. subjekt svijesti, nadprostorno i nadvremensko biće. Subjekt, obogaćen ovakvim oznakama, može tad ostvariti relaciju neposredne povezanosti sa svim elementima svijeta - bez obzira u kojem se oni prostoru ili vremenu nalazili. Ova povezanost subjekta s elementima svijeta uvjet je mogućnosti intuitivne spoznaje. Losskij je naziva *koordinacija*, i to *gnoseološka koordinacija*, jer daje mogućnost spoznati istinu.¹⁷

¹⁶ Usp. N. O. LOSSKIJ, Die intellektuelle Anschauung als Methode der Philosophie, u: *Der Russische Gedanke I* (1929.), str. 4: "Die Intuition ist deswegen möglich, weil die Welt *eine organische Totalität bildet*: alle Elemente der Welt sind an irgendeiner Seite miteinander zusammengewachsen, und eben darum ist das erkennende Ich imstande, nicht nur seine persönlichen Erlebnisse unmittelbar zu beobachten, sondern auch in das Innere eines fremden Wesens direkt hinzuschauen". Usp. *Vvedenie v filosofiju*, Petrograd, 1918.², str. 260.

¹⁷ Losskij često raspravlja o ovom problemu. Evo važnijih mjesta: *Vvedenie v filosofiju*, Petrograd, 1918.², str. 260-261; *Logika*, čast I, Petrograd, 1922., str. 8-9; Gnoseologičeskoe vvedenie v logiku, u: *Osnovnye voprosi gnoseologii. Sbornik statej*, Petrograd, 1919., str. 10 ss...; *Mir kak organičeskoe celoe*, Moskva, 1917., str. 12-13; Intuitivizm i sovremennyj realizm, u: *Sbornik statej posvjaščennyh Petru Berngardoviču Struve*, Praga, 1925., str. 400-407. "Die ursprüngliche Zusammengehörigkeit jedes Subjektes mit allen Objekten, als die Bedingung der Intuition genommen, nenne ich erkenntnistheoretische Koordination, kraft deren wir fähig sind, die Gegenstände zu erkennen, welche sich in jeden beliebigen Entfernung von unserem Leibe und in jedem Zeitabstände von dem gegenwärtigen Akte der Erörterung, der Erinnerung usw. befinden. Demzufolge besteht diese Zusammengehörigkeit des Subjektes mit dem Objekte nicht in einer physischen Nähe, sondern in einer

Analizirajući dalje gnoseološku koordinaciju, Losskij tvrdi da ta relacija među subjektom i objektom nema kauzalno značenje, tj. ne sastoji se u djelovanju svijeta na subjekt ja ili obratno. Zato znanstvenici mehanicističkog i materijalističkog svjetonazora (u fizici, kemiji, fiziologiji) ovu relaciju koordinacije ne mogu nikako shvatiti, ili tek uz velike poteškoće. Kad bi se gnoseološka koordinacija mogla protumačiti samo kauzalnom vezom, onda ne bismo posjedovali u svijesti *pratih u originalu*; imali bismo u svijesti samo formu, lik objekta, koji bi sačinili osjeti izazvani tim likom-figurom, a sam objekt ostao bi van granica svijesti. Tako bi se lik-forma objekta razvijao iz psihičkih stanja subjekta koje je objekt izazvao; dapače, moglo bi se potaknuti fantaziju da izgradi što bolji egzemplar objekta u svijesti. - Ovakvo shvaćanje gnoseološke koordinacije vodilo bi u individualistički empirizam, koji je sklon tumačiti fenomene kauzalitetom (metoda u gnoseologiji nazvana naturalizmom), a zbaciti duhovnu relaciju koordinacije. Naprotiv, tvrdi Losskij, koordinacija je čisto teoretska veza i relacija.¹⁸

A razlika između intuitivizma i individualističkog empirizma je vrlo važna, tvrdi Losskij. U intuitivizmu nije važno spada li spoznati objekt u individualnu sferu subjekta ili u transsubjektivni svijet (nešto što sam spoznao nije nužno *moj* sadržaj, ni psihički proces, može spadati u kojigod dio svijeta, tj. u područje realnog ili idealnog bića, u platonističkom smislu); naprotiv, po nauci individualističkog empirizma, čitavu svijest sačinjavaju individuo-psihički afekti subjekta, tako da ova nauka nužno izvodi kvalitete istine iz zakona psihičkog života. A to se naziva psihologizam; intuitivizam je, pak, teorija posve antipsihologistička.¹⁹ Nadalje, riječ *koordinacija* po svom sadržaju isključuje svaku *subordinaciju* ili podređenost među subjektom i objektom. Kad bi gnoseološka koordinacija bila subjektivna (utemeljena na kauzalnoj djelatnosti), tada bi izazivala u subjektu stalno nova stanja i nove promjene i tako bi subjekt bio podvrgnut objektima. Takvu podređenost dopušta Locke u svom empirizmu, gdje je objekt uzrok osjeta u spoznajnom subjektu; a u Kantovu kriticismu objekt se oblikuje kroz aktivnost spoznajnog subjekta i tako podvrgava objekt subjektu.²⁰

spezifischen Einheit geistiger Art, die überräumlich und überzeitlich ist.”, Die intellektuelle Anschauung als Methode der Philosophie, u: *Der Russische Gedanke I* (1929.), str. 4.

¹⁸ Usp. N. O. LOOSKIJ, *Logika*, čast I, Petrograd, 1922., str.10-13; *Vvedenie v filosofiju*, Petrograd, 1918², str. 261; također: Gnoseologičeskoe vvedenie v logiku, u: *Osnovnye voprosy gnoseologii. Sbornik statej*, Petrograd, 1919., str. 12.

¹⁹ Usp. N. O. LOSSKIJ, *Logika*, čast I, Petrograd, 1922., str.13-14; *Mir kak organičeskoe celoe*, Moskva, 1917., str. 13.

²⁰ Usp. N. O. LOSSKIJ, *Vvedenie v filosofiju*, Petrograd, 1918², str. 261; *Logika*, čast I, Petrograd, 1922., str. 13. 15.

No, intuitivna je spoznaja u svom procesu od početka do kraja vrlo složena i ne iscrpljuje se samo u cjelini koordinacije subjekt-objekt. Koordinacija, naime, objekte samo čini pristupačnima svijesti subjekta, ali ne čini ih tim samim već i spoznatima. Za potpuno dovršenje spoznaje koordinaciji su potrebne još i druge aktivnosti subjekta kao: percepcija, mnogostruka diferencijacija, a to su sve intencionalni čini koji sačinjavaju subjektivnu stranu spoznaje. Zatim, koordinaciji je potreban i objekt koji sačinjava sadržaj spoznaje. Odatle slijedi da je bivstvovanje (bytie, Sein) nešto složeno, čiji spoznati elementi ne postoje po sebi, nego svaki objekt i čitav spoznati svijet oblikuju neku cjelinu, totalitet.²¹

5. *Intelektualna intuicija*

Prethodno je Loskij raspravljao o osjetnoj intuiciji kojom se, po njegovu mišljenju, može doći do transsubjektivnog zapažanja koje je osnova te intuicije. Osjetne kvalitete u stvarima, kao njihovo individualno određenje (boja, tvrdoća), podliježu zakonima identičnosti, kontradikcije i isključenja trećega (tertii exclusi). Svaki sadržaj osjetne kvalitete označuje u sebi na neki način njegovu individualnost, razlikuje ga i odvaja od drugih, isključuje ostali svijet. Ovo uzajamno odvajanje sadržaja svijeta nije stvarna borba među bićima u prostoru i vremenu, nego označava suprotnost, koja ne sprečava međusobnu koegzistenciju. Dapače, ove suprotnosti u bićima i njihovim osjetnim kvalitetama postoje neovisno od prostora i vremena. Stoga ovu suprotnost možemo nazvati idealnom (za razliku od realnih suprotnosti), ona garantira elementima svijeta organički idealni karakter. To je svojevrsna ograničena "haecceitas", diferencirajuća suprotnost.²² Takav odnos među elementima svijeta nije dodan izvana, nego je uvjet same mogućnosti njihova bivstvovanja. Zašto? Zato što sve stvoreno u svijetu, nadvladavši razdijeljenost, ulazi u nadvremensko i nadprostorno jedinstvo. Promatranje ove idealne cjeline svijeta, ili nekog aspekta jedinstva, jest intelektualna intuicija, mišljenje.²³ Intelekt ima takvu sposobnost, njemu su dostupni samo idealni aspekti realnosti, tj. supstancijalni temelj stvari ili jedinstvo. Po ovom idealnom aspektu samog

²¹ Usp. N. O. LOSSKIJ, Gnoseologičeskoe vvedenie v logiku, u: *Osnovnye voprosy gnoseologii. Sbornik statej*, Petrograd, 1919., str. 26; *Logika*, čast I, Petrograd, 1922., str. 24; *Mir kak organičeskoe celoe*, Moskva, 1917., str. 14.

²² Riječ "haecceitas" upotrebljava sam Loskij. Vidi: *Čuvstennaja, intelektual' naja i mističeskaja intuicija*, Paris, 1938., str 93. To znači: s jedne strane stvar ostaje ova "haec", individualna, a s druge strane, po idealnoj "suprotnosti" sve je povezano u jedinstvo.

²³ U ruskom originalu stoji: *umozrenie, myšlenie*. Vidi: *Ondje*, str. 92.

bivstvovanja otvara se intelektu istina, koja se nužno izražava kroz objektivnost suda.

Objekt intelektualne intuicije jesu relacije kao idealne, kao npr. gnoseološka koordinacija, jedinstvo, mnoštvo, svejedinstvo, identičnost, sličnost, diferencijacija, uzročna veza. Također i prostorne relacije stvarnih bića jesu idealni momenti realizirane ideje prostora (to vrijedi i za vremenske relacije); ukratko: sve forme apstraktno-idealnog bića (npr. brojevi u matematici) objekt su intelektualne intuicije. U njoj, kao i u osjetnoj intuiciji, razlikujemo subjektivnu i objektivnu stranu, intencionalni akt intuicije i idealni predmet prema kojem je upravljena, ili -ovdje možemo to izraziti ovako - razmišljanje i predmet razmišljanja, shvaćanje i shvaćeno. No, Losskij si opravdano postavlja pitanje: Jesu li ovi idealni elementi objektivni ili ih je možda sam spoznajni subjekt unio u sastav elemenata svijeta? Kratko se može odgovoriti: Nakon što je utvrđena transsubjektivnost osjetnih kvaliteta (kojima su elementi prožeti), možemo potvrditi i objektivnost idealnih datosti koje iz prethodnoga proizlaze. Mišljenje ne konstruira idealne forme, nego ih samo intelektualnom intuicijom otkriva. A objekti su prožeti ovim formama i bez njih bi spoznaja bila nemoguća.²⁴

Iz ove prožetosti idealnog aspekta s realnim u objektu nastaje poteškoća: kakva je ta veza između apstraktno-idealnih formi i realnog sadržaja? Po Losskome, supstancijalni agens, konkretno-idealno počelo djelovanja, ostvaruje realna bića i događaje. Sada o tome još pobliže: subjekt *ja* jest autor djelatnosti te nadvremenski i nadprostorni princip. *Ja* svojim činima stvara procese u prostorno-vremenskoj formi (npr. *ja* otkinem granu), koji se pokazuju u mnogim “prije-poslije, bliže-dalje”. “Zahvaljujući svojoj nadvremenosti i nadprostornosti, *ja* stvara složene sadržaje svoga očitovanja koji nisu samo odijeljeni od njegovih dijelova ili povezani s njim odnosima prije, poslije, blizu daleko; ono ih obuhvaća nadvremenski i nadprostorno, dajući čak i njihovu vanjskom položaju ono jedinstvo koje je izraženo u ideji jednog vremena, jednog prostora i u beskonačnoj množini vremenskih i prostornih odnosa koji povezuju sve sa svim.”²⁵ Naime, prostorno-vremenske relacije, koje povezuju sve realne prostorno-vremenski razjedinjene dijelove, jesu *načini* djelovanja supstancijalnog agensa, uvjetovani njegovom idealnom naravi koja sve obuhvaća. Ti načini su sami idealni te neprostorno i nevremenski sve povezuju u cjelinu. Odatle je jasno da konkretno-idealno biće, koje oni tvore, nikada nije

²⁴ Idealna objektivnost temelji se na objektivnosti osjetnog zapažanja. U ovoj točki Losskij još jednom pokušava svoj intuitivizam razlikovati od Kantove nauke: oblikovanje realnosti ne ostvaruje subjekt kroz svoju misao, nego kroz svoje praktične čine koji su njegov život (čini volje i drugi slični čini prožeti osjetnošću).

²⁵ Vidi: *Čuvstvenaja, intelektual' naja i mističeskaja intuicija*, Paris, 1938., str. 96.

samo realno, nego je u njemu očit *apstraktno-idealni aspekt*. Sama dinamička aktivnost supstancijalnog agensa (koja realizira razjedinjenost i razdrobljenost među elementima) ne bi mogla ostvariti jedinstvo kad ne bi imala tih idealnih formi koje Losskij naziva relacijama.²⁶

Ako je djelatnost supstancijalnog agensa idealna, onda se čini da je ona zajednička mnogima. A to je upravo kvaliteta agensa. Naime, ako od konkretnog bića odvojim njegove individualne oznake, tada imam u svijesti nešto općenito, zajedničko mnogima, što se mnogima pririče. I to općenito u spoznatom objektu nije konstruirala moja apstrakcija, nego je takva narav objekta. Apstrakcijom, dakle, od općeg ideala u objektu dolazimo do istog u svijesti. Nadalje: općenito je identično u mnogim jedinkama, iako ga proizvode različiti supstancijalni agensi. Ako dva supstancijalna agensa neovisno djeluju (u prostorno-vremenskim događajima), idealni način izvršenja bit će identičan, jer je to vlastitost subjekta ja. A to znači da supstancijalni agensi nisu posve odvojeni po svojoj biti. Razlikuju se međusobno kao začetnici i nosioci stvaralačkih sila, ali imaju identičan aspekt po formalnom principu, oni su *konstupstancijalni*. Tako, za razliku od Leibnizovih monada, oni imaju zajednički život. Radi toga, i kroz njihovu dinamičku aktivnost, konačno dolazimo do neobično važnog principa: *sve je svemu imanentno*.²⁷ U ovoj točki doktrinalni razvoj Losskoga dosiže svoj vrhunac. Ovdje prvi put susrećemo ovaj izraz kojemu je prethodio dugi put doktrinalnog sazrijevanja. Od ideje o jedinstvu svijeta, postupno preko analize spoznajne svijesti i tvorbe intuitivizma, Losskij oblikuje metafizički utemeljeno organsko shvaćanje svijeta. Posljedica ove imanencije jest duboko jedinstvo svijeta, a u svjetskom procesu jedinstven prostor i vrijeme.

6. Kritička promišljanja

Individualna spoznajna svijest, prema Losskome, sadrži ne samo subjektivne elemente (*ja*), nego uključuje u sebi i objektivne elemente (*ne-ja*, objekte), tako da se *ne-ja* ne odvaja od *ja*, već je prisutan u njegovim zahvaćanjima i iskustvima kad god subjekt upravi svoje intencionalne čine na objekte. Na taj način, po Losskome, mogućnost spoznaje temelji se na neposrednoj sposobnosti spoznavanja vanjskog svijeta ili na intuiciji. U punom razvoju svoje intuitivističke teorije on svoju intuiciju temelji u nekoj univerzalnoj imanenciji, pretpostavlja neku sveprožimajuću ideju svjetskog jedinstva, koju je sam izrazio riječima: *sve je svemu imanentno*. Od ovog

²⁶ Usp. *Ondje*, str. 96-97.

²⁷ Usp. *Ondje*, str. 100, 156-157.

jedinstva sastoji se organski totalitet svijeta, iznad kojega je nadsvjetski princip, tj. Apsolut, kojega možemo spoznati tek mističkom intuicijom. Tako se na neki način apsolutni intuitivizam izjednačuje s apsolutnim imanentizmom. Za Losskog je intuicija jedini temelj čitavog spoznajnog procesa; naime, ona obuhvaća i ono što nazivamo “iskustvo”, a i ono što zovemo “intelekt” ili “misao”. Za njega je ona univerzalno valjana i rješava gnoseološki problem spoznaje istine.

Spomenimo ovdje kako poznati povjesničar ruske filozofije Vasilij V. Zen'kovskij kritički tvrdi kako kod Losskoga nema intuicije u uobičajenom smislu te riječi, nego samo hipoteze i konstrukcije, originalne intuicije nema niti bi to bio sustav intuitivizma. Ne nalazimo nešto slično kao kod Bergsona (u djelu *Les donées immédiates de la conscience*), onu “svjetlost istine” tako karakterističnu za intuiciju.²⁸ No ne moramo se složiti niti s njim, jer jedno je opisivati intuiciju ili sastavljati znanstveni traktat o njoj (što Losskij doista čini), a drugo je imati stvarne intuicije, ali ih ne moći opisati. Ipak, čini se da on pokušava doći do intuicije konstrukcijom ili, bolje, sagledavanjem idejnih formi, osobito relacija, što daje naslutiti kako veliku ulogu u tome ima intelekt, ne prvenstveno realnost. Zar je dosta samo uvidjeti ili sagledati relacije, umom prozreti njihovu idejnu stranu da sve preko njih bude prezentno intelektu? Ili relacije imaju prvenstveno realni fundament koji intelekt mora prvo “očitati”, ali na bazi njihove ontološke osnove koja se intelektu entitativno nameće, a ne samo snagom intuitivnog uvida intelekta? Ako intelekt igra toliku ulogu, kako se čini, onda se Losskij okreće prema Kantu i njegovu subjektivizmu. Spoznajno bi bilo važnije i ubrojivo samo ono što je intelektu uvidno i razvidno, kako Losskij kaže, *u originalu*, te na tu osnovu stavlja sve.

S obzirom na *samu intuiciju kao neposrednu spoznaju*, svakako moramo reći da se ona razlikuje od gnoseološke koordinacije koja je samo uvjet spoznaje. Losskij označava intuiciju kao univerzalno neposrednu spoznaju ukoliko isključuje posrednu relaciju, svodeći kontakt s vanjskim svijetom na čisto duhovne relacije. Tako se spoznajni kontakt s vanjskim svijetom shvaća u nekoj prostornoj blizini ili odvojenosti, jer ove nisu zapreka intuiciji. Manje ili veće podudaranje ove duhovne relacije s objektima svijeta zavisi samo od više ili manje jasne percepcije ili diferencijacije objekta.

No, prema Losskome, u takvim uvjetima naša koordinacija s objektima u spoznajnim procesima sastoji se samo u usmjeravanju naše pažnje na objekte i diferencijacije njih samih. Prostor ne igra ulogu. Mi bismo rekli da prostor i te kako zahvaća ne samo spoznajni subjekt, nego i koordinaciju relacija među

²⁸ Usp. V.V. ZEN'KOVSKIJ, *Istorija ruskoj filozofii*, sv. II, Pariž, 1950., str. 202.

objektima. Naime, kontakt između objekata i subjekta izvršava se preko mnogih posrednih elemenata. Mi imamo pojmove izražene riječima: *među, posredovanje, odvajanje...* Što oni uključuju? Oni izriču realni objektivni smisao u odnosu na termine u prostoru. Čini se da se kod Losskog taj smisao svodi samo na subjektivnu pažnju i diferencijaciju (ukoliko ih npr. razlikujem ili pobrojim). Ako uzmemo u obzir njegovu teoriju o percepciji i njezinim elementima (kao što su *moje i meni dano*), onda njegovo mišljenje nema temelja. Naime, jača ili slabija pozornost (usmjerenost) očituje se kao nešto *moje* (o čemu nema sumnje); a prostorna odvojenost, blizina ili daljina, ne može se svesti na nešto *moje* (ili može tek kao intencionalni akt, a to još nije intuicija). Inače bi Losskij morao dati dublje opravdanje i tumačenje subjektivnosti koordinacije među objektima. Čini se da ta koordinacija uključuje posredne elemente (s obzirom na prostor) da izvrši kontakt među objektima. Prema tome, on ne može dokazati univerzalno neposrednu intuiciju, jer ona uključuje posredne elemente. Preostaje nam, dakle, ovdje ostati u području intencionalnosti, što je početkom razvoja njegove filozofije (u prvoj polovici prošlog stoljeća vrlo prisutna tema, od Brentana do Husserla) koju je Losskij pokušavao doraditi u intuiciju.

Čitavom svom sustavu Losskij pokušava postaviti *metafizički temelj* da bi intuicija imala opravdanje. I koliko mu je gnoseologija novi pokušaj, toliko se u metafizici oslanja na utjecajne sustave u njegovoj domovini.²⁹ Osobito je Losskij Leibnizovu monadologiju primijenio na svoju doktrinu o supstancijalnim agensima. Losskij tvrdi da je cjelina subjekt-objekt-koordinacija nešto posebno u našoj spoznajnoj svijesti. To je istina, ali u kom smislu? Samo u tom što empirički subjekt koordinira sa svijetom fenomena, kao i to da su oba termina relacije neovisna po svojoj biti i da subjekt ima sposobnost upravljati svoju pozornost na objekt da bi ga spoznao kakav je u sebi. - No čitava ova relacija izvršava se u empiričkoj sferi, a ne u spoznajno-teoretskoj (ili duhovnoj, kako to hoće Losskij) i ništa ne kaže o stvarnosti kakva je u sebi.³⁰ Ovo spomenuto upravo prethodi spoznaji. A sama spoznaja poučava nas i otkriva nam da se u našoj svijesti izrađuje i spoznaje nešto kao transcendentalno i to kroz predodžbu (fantasmu) i misao, također da je to transcendentalno uvijek izvor datosti za aktualnu i potencijalnu misao, napokon da između onog transcendentalnog u svijesti i empiričkih datosti postoji podudaranje, jer su empiričke datosti jedini izvor naše spoznaje. Koordinacija ne može pojasniti intelektualnu sferu ljudskog duha, jer zahvaća samo empirijsko područje.

²⁹ "Losskij ne može sakriti svoju srodnost s metafizikom Platona, Leibniza i Schellinga". Vidi: N. BERDJAEV, Ob ontologijskoj gnoseologiji, u: *Voprosy filosofii i psichologii* 93 (1908.), str. 429.

³⁰ Vvedenskij prigovara intuitivizmu da ne doseže stvar kakva je u sebi, nego samo ono što je direktno dano u iskustvu. Usp. A. I. VVEDENSKIJ, *Logika kak čast teorii poznanija*, Peterburg, 1922., str. 49.

Svojom metafizikom Losskij nastoji podržati intuiciju i to preko doktrine o supstancijalnim agensima. Po njemu, koordinacija nema empirijski niti uzročni karakter, nego je čista teoretska relacija. Dosljedno, u svojoj metafizici on isključuje kauzalnost u spoznajnom aktu, ali supstancijalnim agensima pripisuje opće međusobno prožimanje po apsolutnom imanentizmu (“sve je svemu imanentno”). Svi agensi, kao konsupstancijalni, komuniciraju s jednim *esse* jedne supstancije i ujedno sadrže u svijesti spoznaje, jer datost u svijesti je očitovanje posebne kompenetracije elemenata svijeta i konsupstancijalnosti agensa. - No, ova analogija između *esse* i spoznaje ne može se, čini se, opravdano protegnuti na sve stvorene stvari. Ako je agens nosilac spoznaje (i s njim spoznaja po svojoj naravi prodire u spoznati objekt), zašto je ova spoznaja odmah intuicija? Zašto konsupstancijalnost agensa odmah uključuje intuiciju? Iz same organske strukture svijeta ne slijedi intuicija, ova ontološka teza po sebi ne poništava pojam “udaljenosti” između subjekta i objekta, tj. nije identična s imanencijom svega svemu. Tu bi trebalo razviti analogiju i participaciju. No, Losskij je ostao na platoničkom temelju svijeta ideja.

II. Semjon L. Frank (1877.-1950.) i objekt spoznaje

1. Život i djelo

Rođen je u Moskvi u židovskoj obitelji, kasnije je, zbog povezanosti sa S. Bulgakovom i N. Berdjaevom prešao na pravoslavno kršćanstvo. Sin liječnika, kao srednjoškolac bio je član marksističkog kružoka, upisuje pravni fakultet. God. 1899. uhićen je i protjeran iz univerzitetskih gradova. Poslije se vraća i 1912. brani magistarski rad *Predmet znanija*, postaje privatni docent u Peterburgu, a 1915. brani doktorski rad s temom *Duša človeka*. God. 1917. drži katedru filozofije u Saratovu, a od 1921. u Moskvi. No 1922. svi kršćanski usmjereni intelektualci prognani su iz Rusije. Tako se našao u Berlinu na relig.-filoz. Akademiji koju je organizirao Nikolaj Berdjaev. Od 1930.-1937. drži predavanja u Berlinu, a onda seli u Francusku. Iz tog razdoblja potječe njegovo vrlo poznato djelo *Nepostižimoe. Ontologičeskoe vvedenie v filosofiju religii*, Paris, 1939. Tu ostaje do 1945., odakle odlazi u London, gdje je i umro. Frank je mnogo pisao o religioznim temama, koje su inače kod Rusa vrlo često povezane s filozofijom.

2. Intuicija - predmet saznanja

Frank je pod utjecajem Plotina i Nikole Cusanusa. On se trudi unijeti i opravdati religiozni pogled na svijet i život, religija, po njemu, podrazumijeva vjerovanje u apsolutnu stvarnost u kojoj su biće i vrijednost jedno. Taj pogled zasniva na ideji općeg jedinstva u čemu se približava ideji svejedinstva V. Solovjeva. Na toj osnovi, drži on, moguća je intuicija kao intuitivna i transobjektivna spoznaja objekata. Intuiciju imamo u direktnom shvaćanju stvarnosti, neovisno od spoznajnog akta, jer je individuum ukorijenjen s Apsolutnim u svejedinstvu svega. To znači da smo mi, neovisno od svakog saznanja, sjedinjeni sa svim objektima ne samo po svijesti koju o njima imamo, nego po samom našem biću. Apstraktno saznanje o biću zasniva se na intuiciji ovoga jedinstva, koje se kasnije mora preoblikovati u živu i osobnu intuiciju. Putem osjetne spoznaje mi se upoznajemo s mnoštvom određenih i međusobno odvojenih objekata i vidimo ih kako pripadaju različitim vrstama i podvrgnuti su osnovnim logičkim načelima identiteta, kontradikcije i isključenja trećega. Mogućnost svakog saznanja povezana je s prisutnošću, u našoj svijesti, jedne "metalogičke" sfere, tj. intuicije stvarnosti koja transcendirira ova spomenuta logička načela, kojima su inače podvrgnuti svi determinirani i ograničeni objekti. Npr. A je A , proturiječi i isključuje $ne-A$. Budući da ne možemo shvatiti A kao A - kao određen samoidentičan objekt - a da ga istovremeno ne razlikujemo od $ne-A$, izlazi da su ova dva elementa u korelaciji, štoviše, svi odvojeni objekti su u ovakvom uzajamnom odnosu.

Svako saznanje ima svoj pravi smisao u odnosu s cjelinom kojoj je dio više negoli u svom sadržaju. To je zbog toga što sva determinirana bića čine dio jedne cjeline od koje zavise i koja ih gnoseološki očituje. Svejedinstvo stvarnosti je također i jedinstvo *Nedokučivoga*,³¹ jer korelacija između različitih bića koja nas okružuju, pretpostavlja jedno jedinstvo, metalogičko Jedno koje ih sve transcendirira. Ono je stoga iznad principa kontradikcije, u kojem zapravo sve suprotnosti koincidiraju. Rečeno jezikom Nikole Cusanusa, to je *coincidentia oppositorum*, jedinstvo ili identitet svih suprotnosti. Ili bolje: nema suprotnosti, jer zakoni ograničenoga svijeta nisu primjenjivi na svejedinstvo. Frank to "primordijalno jedinstvo" naziva "metalogičko jedinstvo",³² koje je temelj svih različitih i determiniranih bića i, također, *uvjet* mnogostrukosti stvari, jer integrira i utapa u jednu apsolutnu cjelinu sve pojedinačne determinacije. Kao zaključak, Frank nas potiče da se ne ograničimo na neku kontemplativnu intuiciju, čisto mišljenje, nego da se potrudimo dohvatiti intuiciju na bazi svijesti vlastitoga ja. Prema njegovu shvaćanju, odnosi između svijesti i objekta temelje se na jedinstvu apsolutnog

³¹ S. FRANK, *Nepostižimoe*, Paris, 1939.

³² S. FRANK, *Predmet znanija*, St. Peterburg, 1915., str. 237.

bitka, koji je neposredno u nama i s nama. *Mi* nije, dakle, spoznaja *ja*, unutarnja ili psihička, nego *živa spoznaja*. Frank daje prednost onomu *mi* nad *ja*, jer ono očituje slavofilsku ideju *sabornosti* (kolegijalnosti, komunitarnosti), zajednicu personalnih *ja* u živomu Bogu.³³

3. *Nepostižimoe - Nedokučivo*

Metalogičko jedinstvo, kao apsolutna sveobuhvatna realnost, ne pripada iskustvenom, determiniranome svijetu. Iako je determinirane stvari pretpostavljaju, ona nije jedna od njih, ne može se naći među njima, ona ih transcendirira. Uz to, ona transcendirira i pojmovno mišljenje, jer kao jedinstvena ne može biti zahvaćena univerzalnim pojmovima. Apsolutnoj realnosti se može prići samo posredno, i to metodom negacije, oslanjajući se na ono što Nikola Cusanusa naziva *docta ignorantia* (učeno neznanje). Svijet “dokučivog” jest svijet objekata, svijet koji možemo saznati pojmovima, konačno u tom svijetu važe osnovni principi logike. S druge pak strane, sveobuhvatno jedinstvo, apsolutna realnost, nije i ne može biti objekt. Jer pokušaj da je objektiviramo, stavlja nas nad nju kao nad nešto što je dostupno saznanju. A to već nije sveobuhvatno jedinstvo. Prema tome, apsolutna realnost nije i ne može biti predmet saznanja, ona ostaje nedokučiva. Ona predstavlja jedinstvo bića ili egzistencije i istine, i daje se iskusiti. Ali, budući da se u ovom iskustvu ne doživljava objekt, već živo jedinstvo iskušenika i samog iskustva, ono je neizrecivo.

U Apsolutnom nam se predstavljaju dva oprečna tipa bića: ono duhovnog života i drugo objektivnog ili naravnog. Oba su ukorijenjena u prvobitnom svejedinstvu i u potencijalnosti da postoji carstvo slobode, koje sa svoje strane rađa stvarnost. Samo u slobodi, koja je po prirodi transracionalna, postoji živa veza s bitkom koji je prvi izvor samog bića i njegovih determinacija. No samo religiozno i mističko iskustvo dosiže krajnju dubinu *Nedokučivoga*, koji je Božanstvo, Svetost, živi i osobni Bog. U zaključku svoga djela *Nepostižimoe* Frank živo ističe da se čitavo njegovo istraživanje ne svodi na to da bi “dohvatio nedokučivo”, kako bi to možda neki sarkastični čitalac mogao primijetiti. Njegova filozofska meditacija ima samo zadaću otkriti da tek što se u nama formira ideja *Nedokučivoga* ili *Neuhvatljivoga*, već smo time “dokučili” nedokučivo, uhvatili, shvatili, i u tom smislu, dotakli nedokučivo. Racionalnost upravljena na samu sebe (filozofija) nužno otkriva također i transracionalnost same sebe i transracionalnost bića po kojemu postoji ovo nedjeljivo jedinstvo

³³ Ovaj termin *sabornosti* upotrebljavao je prije Franka Aleksej Homjakov, ali u eklesijalnom, teološkom smislu komunitarnosti.

racionalnosti i iracionalnosti. Dok znanost otkriva izvedenu istinu, tj. parcijalnu, filozofija traži Autentičnu Istinu, tj. potpunu, koja transcendirira svoju vlastitu racionalnost i oslanja se na opću i vječnu objavu kao transracionalnu i nedokučivu.³⁴

4. Kritičke primjedbe

Nakon ovoga sumarnog prikaza gnoseoloških problema s temom o intuiciji u ruskoj filozofiji, pokušajmo postaviti i koje kritičko pitanje na koje nas navode bilo njihovi filozofi (koji su njihova mentaliteta), bilo da u nama traži neki daljnji odgovor ili produbljenje, osobito s obzirom na težnju da sve svode u sustav imanencije, totaliteta. Njihov poznati filozof Nikolaj A. Berdjajev, raspravljajući o ruskoj inteligenciji kao posebnoj pojavi, piše: “Vrlo je važno primijetiti da ruska misao ističe tendenciju prema totalitarnim učenjima i totalitarnim pogledima na svijet. Samo su ovakva učenja imala uspjeha kod nas. U tome se očitovao religiozni karakter ruskoga naroda. Ruska inteligencija je uvijek težila izgraditi totalan i cjelovit pogled na svijet, u kojem će *pravda*-istina biti ujedinjena s *pravdom*-pravednošću. Preko totalitarnog mišljenja ona je tražila savršen život, a ne samo savršeno ostvarenje filozofije, znanosti i umjetnosti. Po ovom totalitarnom karakteru može se čak odrediti pripadnost inteligenciji.”³⁵

Dakle, tendencija prema cjelini, sintezi, zaokruženom, idejno platonički označenom filozofskom nazoru, jest već nekako pretpostavka i polazište njihova filozofiranja. I dok ne postignu taj cilj, grade sustave i zasnivaju metafiziku koja će to opravdati. Kao da je cjelina polazište i cilj filozofskoga duha koji se tek tada smiruje kad uspije naći temelje takvom nazoru. Od iskona do raspona, samo nek je organička cjelina racionalnog i transracionalnog! Nadsubjektivno, kozmos, tvorno i duhovno, vremenito i vječno, svejedinstvo, apsolut, imanencija svega svemu, bogočovještvo... Možda je imao pravo njihov, gore spomenuti, filozof i prorok Nikolaj Berdjajev (imitirajući Hegela) kada tvrdi da između “geografije duha i obične geografije postoji veza koja nije posve slučajna”: kako se njihova zemlja proteže u beskraj i ponire u dubinu horizonta, spajajući zemlju s nebom, tako za njom nekako čezne i duh, da ograničeni čovjek zagrlji te beskrajne horizonte koji, u stvari, sve obuhvaćaju, sve sjedinjuju. A transcendencija ostaje čeznutljivi pogled u nebo, preko granica ljudskog

³⁴ Usp. S. FRANK, *Nepostižimoe*, Paris, 1939., 360 pass...

³⁵ Vidi: N. BERDJAEV, *Russkaja ideja*, YMCA Press, Paris, 1971., str. 34.

nebosklona. - Vrlo simpatična pozicija, lebdi pod mističkim velom, tek što malo zaboravlja da ipak s obje noge stoji prvenstveno u ovom realizmu, a metafizičke domete mora tek mučno domisliti - teorijskom taktikom.

Kada Frank govori o Apsolutu u sebi, upotrebljava govor Plotina i antinomije Nikole Cusanusa; međutim, kada govori o Apsolutu u odnosu na svijet, primjenjuje sofiologijsku terminologiju koja se njihovom povjesničaru filozofije Vasiliju Zen'kovskom činila vrlo dobrom sintezom za izlaganje originalne kršćanske filozofije. "Ja imam u vidu Frankovu sofiologijsku koncepciju, iako on sam nigdje taj termin ne upotrebljava. Sofiologijska koncepcija, kao organička sinteza kozmologije, antropologije i teologije, može se bez sumnje razviti preko metafizike kršćanstva (u njenom pravoslavnom otkrivanju), no ona je i u toj terminologiji i čak u svojoj biti tijesno povezana s tom metafizikom."³⁶ - Tako Frank nastavlja tradiciju od Solovjeva, preko Homjakova, S. Bulgakova, sve do svojih ideja svejedinstva zasnovanih na sitezi gore spomenutih područja. Njega zanima metafizika ljudske duše, ono nadvremensko i nadindividualno u njoj, zato se s radoznalošću spušta do u samo dno duše, u njezin korijen koji je povezan s Bogom. To je njegova filozofija religije.

Možemo konstatirati da Frank nije usvojio zapadni racionalizam, ali ni marksizam-lenjinizam. No to još ne mora biti dokaz da je njegovo stanovište neodrživo. Iako neprihvatljivost određenog gledišta još nije dokaz intelektualne slabosti istoga, ipak se ovdje čini problematičnim to što Frank pokušava u isti mah držati dvije pozicije: s jedne strane tvrdi da postoji metalogička realnost koja se ne može konceptualizirati, a s druge strane o njoj stalno promišlja, rezonira, stavlja je u nove pojmove i u vlastitu terminologiju, tj. on stalno je konceptualizira.

U svom djelu *Predmet znanija* (u funkciji rezultata fenomenologije) Frank drži da je moguće postići intuitivnu i transsubjektivnu spoznaju predmeta. A u djelu *Nepostižimoe*, naprotiv, primjenjuje na Apsolut analizu spoznajnog čina. Tu primjenu omogućuje mu svejedinstvo ili svetotalitet bića i tako, na neki način, nalazi ili dosiže Nedokučivoga ili Neizrecivoga koji je Bog. Po tom svom teorijskom mentalitetu Frank se, kao filozof religije, proglašava panenteistom, što je, čini se, neki terminus vagus i vrlo rijetko u filozofiji primjenjivani izraz. Dakako, on može stvoriti svoju terminologiju, samo moramo ipak na kraju znati određenije što ona znači. I na kraju moramo ustvrditi: čini se da Frank doista previše očekuje od svoje filozofije, jer svojim transracionalnim pojmovanjem

³⁶ Vidi: V.V. ZEN'KOVSKI, *Istorija ruskoj filozofii*, sv. II-II, EGO, Leningrad, 1991., str. 178.

ulazi u nadnaravno, a to je područje vjere i teologije, u kojem sama filozofija ne može reći toliko koliko bi on želio ili koliko pretpostavlja.

GNOSEOLOGICAL ISSUES IN RUSSIAN PHILOSOPHY

Nikolaj O. Losskij and Semjon L. Frank as intuitivists

Slavko Platz

*Catholic Faculty of Theology in Đakovo,
University of J. J. Strossmayer, Osijek
Đakovo, Croatia*

Summary

Connoisseurs of Russian philosophers agree that a very close bond between religion and philosophy is frequent in their works, especially when it comes to gnoseological issues. Authors in this field are trying to discover new ways to justify and bring these two phenomena closer, mainly for the reason that all of them are related to the spiritual experience of God. Hereby we present two attempts that within the phenomenon of cognition can be qualified as a study of intuition seen as a method of valid cognition. Radical tendency of this philosophy is to grasp beyond the scientific, into the intuitive conception that is most closely connected to religious mystique. In his works created during his long life Nikolaj O. Losskij examined different forms of a possible intuition: one sensitive, intellectual, and the other mystical, with metaphysical roots in the organic unity of the world and the immanence of everything in all there is. The real cognition of God can be grasped only by means of mystical intuition. Semjon L. Frank bases his intuition on a trans-rational perception of the wholeness of the world and finally on unanimity.

Key words: *Russian religious philosophy, cognition, intuition, cognition of God, unanimity.*